

אילן אלון (2008-2007)

ד"ר יוסף יוסף מיסטיקה ישראלית

"מיסטיקה בשירה העברית במאה העשרים", המוטל בריוסף, ידיעות ספרים, 2008

המיסטיקה היהודית לא הסתיימה עם הספרות הסתידית, טוענת פרופ' חמוטל בריוסף בספרה החדש. במחקר פורץ-דרך היא מוכיחה כי המסורת המיסטית היהודית העשירה – מסורת שמצאה את ביטוייה בסיפורי התנ"ך, בספרות חז"ל, בספרות ההיכלות, בשירה ובהגות של ימי הביניים, בקבלה ובחסידות – ממשיכה את דרכה בשירה העברית שנכתבה במאה העשרים, אף שזו נכתבה בעיקר על ידי משוררים שאורח חייהם חילוני. בכך היא כופרת בטענתו של מכוון מחקר הקבלה המודרני גרשום שלום, כי המיסטיקה היהודית הגיעה אל סוף דרכה בתרבות החילונית של המאה העשרים. המחברת חולקת על שלום, שמיעט לתת מקום לביטויים אוטוביוגרפיים וספרותיים של המיסטיקה היהודית. בין השאר מבססת בריוסף את הטענה כי רבע מאה לפני ששלום עשה את חקר המיסטיקה לענף לגיטימי במדעי היהדות כבר זרחה המיסטיקה היהודית בפובליציסטיקה ובספרות היהודית במזרח אירופה. כמומחית גדולה של ההקשר הרוסי של הספרות העברית היא מתארת את התהליכים התרבותיים שהתחוללו במזרח אירופה ואשר הביאו לדעתה לחידתה של המיסטיקה לספרות העברית החדשה.

הקריאה בספר, שכל חובב של השירה העברית ימצא בו שלל רב, מעוררת הרהורים בדבר תקפותן של תיאוריות הקריאה של המאה העשרים. גרשום שלום, חניך האקדמיה הגרמנית מזה והאידיאולוגיה המהפכנית-הציונית מזה, מצא במיסטיקה היהודית צדדים תיאוסופיים מרתקים ונטיות אנטינומיות (=סתירות פנימיות) בולטות. לעומתו, חמוטל בריוסף – חוקרת הספרות העברית, ילדת קיבוץ

ד"ר ענבר רוזן היא מרצה לספרות חז"ל

של תל יוסף וחניכת האקדמיה הישראלית – מוצאת במיסטיקה בעיקר חוויה רוחנית של הארה פנימית המאפשרת למיסטיקן להשלים עם המציאות ולקבל אותה כמלאת יופי וחוכמה, ובעקבות זאת להשתנות שינוי פנימי. אין צורך לומר שהיא רואה ברבים מן הטקסטים המיסטיים הקלאסיים יצירות ספרותיות רבות-עוצמה. יתרונה של בריוסף על שלום מבחינה זו הוא שמודעותה לאופיה הסובייקטיבי של הפרשנות – שהיא תלויה ברקע התרבותי והספרותי של הקורא – רבה, והיא אף מגכיחה אותה ברבריה. גם מידת הביקורתיות שהיא מפגינה כלפי קריאתה-שלה באה לביטוי מרשים בפתח הספר, ודומה שהיא עשויה להיות מן המבקרים הקפדנים והחמורים ביותר של עצמה.

שאלה יסודית שעולה כאן היא האם מוצדק לדבר ברצינות על מיסטיקה מחוץ למסגרת של חיים דתיים. אף שבריוסף מעגנת את השאלה הזאת בהקשר של חקר המיסטיקה, דומני שהמפגש עם החומר עצמו (כלומר, עם הדיכויים המיסטיים המגוונים של השירה העברית במאה העשרים) לא רק משיב בחיוב על השאלה, אלא שבמובן מסוים הוא מעקר אותה מתוכנה. מאחר שהספר אינו עוסק במיסטיקה כתופעה חברתית, ואינו מתמקד בפרקטיקות ובטקסים אלא בטקסטים ספרותיים שמתארים ומביעים חוויות ותובנות מיסטיות, הוא "מגלה" את המיסטיקה כהתנסות אנושית שקיומה או הצורך בה אינם מותנים בקיום מצוות או בשייכות לדת ממוסדת. אף שהמחברת מכירה באופן שבו התרבות מעצבת את החוויה המיסטית ואת דרכי ביטוייה, דומה שהתבוננות במיסטיקה כ"בסיס מסתורי לאחדות הרוחנית של האנושות" ממוטטת, בין השאר, את הדיכויים המיסטיים הישראלית הבעייתית מלכתחילה של זיהויו של אדם (במקרה זה המשורר) כ"דתי" או כ"חילוני", שכבר נאמרו עליה כמה דברים חשובים. בריוסף אינה אימרת זאת, אבל הקורא בטקסט שלה רשאי לשאול את עצמו האין השירה והפרוזה העבריות מהוות את המקום

יסודות חווייתיים, רעיוניים וסגנוניים, ובדרך כלל הוא מצליח לשכנע כי צירופם בטקסט יוצר זיקה למורשת הכתיבה המיסטית.

במקרים אחדים מתעוררת בלב הקורא השאלה האם הפריזמה המיסטית שדרכה מתבוננת המחברת בשירה אינה משתלטת על מרחב ראייתה. למשל, אגב דיונה בהיבט החזוני של החוויה המיסטית היא בוחנת את "עוד חוזר הניגון", השיר הפותח את "כוכבים בחוץ" של אלתרמן. בעיניי, למרות האופי הפיגורטיבי העשיר של השיר ולמרות מצב הנפש הקיצוני של הדובר שאפשר לכנותו אקסטטי, ספק אם מוצדק לקרוא לו שיר מיסטי. הגדרת המיסטיקה לצורכי המחקר אומרת ש"בשיאה כוללת החוויה המיסטית תחושת עונג עזה של התרוממות רוח וחריגה מגבולות האנוש הרגילים בכיוון של שלמות אישית ויצירת מגע אינטימי עם הוויה אלוהית מסתורית, אפופת יופי וטוב עד כדי התמוגגות מלאה והתבטלות עצמית" (עמ' 10). ספק אם נוכל לייחס את ההגדרה לשיר זה. ההרהורים על שייכותם של טקסטים שיריים ספציפיים למסורת המיסטית מחזירים את הקורא אל הפרק הראשון של הספר, שבו נדון היחס בין המיסטיקה לספרות ובכללו היחס בין המיסטיקה לשירה. בריוסף עומדת על כך כי יש המוצאים דמיון מהותי בין כל שירה למיסטיקה, ואף רואים ברגעי ההשראה של כל משורר חוויה מיסטית. נראה כי קבלת הדמיון בין שדות חוויה אנושיים אלו עלולה לשמש מלכודת דבש עבור אלה המתבוננים בשירה בכלים ביקורתיים ומשתדלים לייחד את ההיבטים המיסטיים המשמשים בה. הצעות הפרשניות המוגשות בספר, שחלקן סוטות מן הדרכים המקובלות למישמועם של הטקסטים השיריים, מעוררות בין כך ובין כך רצון לשוב ולקרוא מחדש חלקים רחבים של השירה העברית. זהו אולי שברו העיקרי של הקורא בחיבור פנורמי מרשים זה.

